

Utrechts oudste bodemschatten

Op 27 maart 1971 deden H. Helsloot, B. Klück, B. Maes en andere leden van de werkgroep Herstel leefbaarheid oude stadswijken Utrecht in de bouwput van het nieuwe warenhuis Vroom en Dreesmann tussen Achter Clarenburg en de Rijnkade een aantal vondsten die onschatbare gegevens verstrekken over de alleroudste geschiedenis van onze stad.

Met deze vondsten hebben de geestdriftige en energieke onderzoekers hun eerdere ontdekking, het blootleggen van een veertiende-eeuws huis in een negentiende-eeuwse ommanteling (Achter Clarenburg 2) nog ver overtroffen. Bredero's Bouwbedrijf NV gaf gelegenheid dit belangwekkende deel van de bouwput uitgebreid te onderzoeken door de werkzaamheden ter plaatse tijdelijk te staken.

Allereerst kwamen aan het licht een dik opgepakte blauwgrijze kleilaag, een houten schoeiing van rechtop staande palen en - zuidelijker aansluitend - een zwarte veenlaag vol botten en potscherven. Op de rand van deze klei-afzetting en vlak naast de houten schoeiing stond een rest van een bakstenen muur. Het formaat van de stenen was ongewoon groot; dr. ir. C. L. Temminck Groll dateerde deze bakstenen op het midden van de twaalfde eeuw. Vijf putten en de resten van drie keldergewelven behoren tot een jongere veertiende-eeuwse bouwperiode.

Rijntak

Wat weten wij over deze omgeving? Als een onbedijkte stroom, die zich voortdurend verplaatste, liep een Rijntak door de stad Utrecht, die aan deze rivier haar ontstaan dankt. Bij het stadhuis wijst de bochtige loop van de Oudegracht op een dergelijke natuurlijke bedding. Ten westen van de voormalige singel, op de plaats van het station, bestond nog in de zeventiende eeuw het begin van de hoofdverbinding met de Oude Rijn bij de Hommel. De nu gevonden kleilaag heeft een breedte van circa 29,50 meter en vormt een ontbrekende schakel. Op zondag 4 april jl. heeft B. Maes een houten schoeiing van vertikale palen gevonden, die misschien de ligging van de andere oever aantoont.

De veronderstelling dat de Rijn pas bij de Waterstraat westwaarts draaide, is nu op losse schroeven komen te staan. Het is verder veelbetekend dat de stad in 1165 een verbindingsgracht heeft gegraven tussen de Oudegracht bij de Stadhuis-

brug en de Vecht. Duidt een dergelijk kostbaar werk op een belangrijke stadsuitbreiding? Kort tevoren, in 1160, was de stad belegerd en waarschijnlijk verwoest, zodat misschien een totale vernieuwing van Utrecht tevens aanleiding heeft gegeven tot een vergroting van deze stad.

Kapittel

Op en bij het terrein waar nu de bouwput ligt, werd omstreeks 1080 het kapittel van St.-Marie gesticht met een ruime omvang voor de zg. immuniteit. De twaalfde-eeuwse muur is kennelijk de noordelijke afscheiding geweest. Belangrijk is bovendien dat aan de oostkant van de muurrest de aanzet van een boog is te zien. Wanneer dit wijst op de aanwezigheid van een poort, is ook nog de plaats gevonden van de weg die eens leidde naar de eigenlijke kerk op de plaats van het tegenwoordige gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, en die verder doorliep over de Springweg. Nog in de dertiende eeuw heet de straat Achter Clarenburg de „Oude Springweg“.

In 1159 kwamen de Utrechtse burgers in opstand tegen hun vorst, de bisschop, met als inzet de eis tot groter zelfbestuur. In hun strijd werden zij bijgestaan door de stedelijke edelen en door graaf Hendrik van Gelre, voogd van het kapittel van St.-Marie en als zodanig de aanvoerder van de ridderlijke dienstmannen van dit kapittel.

Bisschop Godfried van Rhenen moest vluchten en zijn huis op het Domplein werd verbrand. Zijn poging terug te keren met steun van graaf Floris III van Holland liep vast op het Utrechtse verzet. Pas in 1160 verscheen de machtige Reinoud van Dassel, de krijgshaftige aartsbisschop van Keulen, en kanselier van het rijk, met een sterk keizerlijk leger voor de stad.

Hij onderwierp de burgers na een langdurige belegering en de inneming van de stad. Of de immuniteit van St.-Marie, brandhaard van de rebellie bij de verwoesting gespaard is gebleven, valt zeer te betwijfelen.

Het is natuurlijk maar een veronderstelling dat de stad Utrecht na een eventuele verwoesting niet alleen herbouwd is, maar ook noordwaarts is vergroot. In ieder geval blijkt in 1173 ook de Jacobi-parochie te bestaan als een nieuwe woonwijk binnen de muren. Als onze vermoedens juist zijn, werd in die jaren ook de nu gevonden muur gebouwd, dus bij de herbouw van de immuniteit van St.-Marie.

Stenen huizen

Sinds de veertiende eeuw zijn langs het Achter Clarenburg en aan de Mariaplaats stenen huizen gebouwd. Door deze bouw verdween toen de muur van de immuniteit, die overbodig was geworden, doordat in 1318 de totale omwalling en omgrachting van de stad voltooid was. De teruggevonden putten en kelders horen tot deze jongere aanleg. De huizen Achter Clarenburg 2 en 6 stammen uit deze bouwperiode. Allicht zullen nog andere panden uit de veertiende eeuw in deze omgeving aanwezig zijn achter moderne pleisterlagen.

Binnenkort zal de nieuwbouw hier de sporen uit het verleden hebben weggevaagd. Alleen de rest van de muur van de immuniteit van St.-Marie, die voorzichtig, onder de goede en deskundige hoe-

de van J. in 't Hout van de dienst voor openbare werken, is overgebracht naar het grasveld van het gemeentelijk archief aan de Alexander Numan-kade, zal dan de herinnering bewaren aan het oudste metselwerk in baksteen te Utrecht.

Het is te vroeg verdere gevolgtrekkingen te maken uit de vondsten. Eerst moet er nog meer worden gegraven, vooral tussen de tegenwoordige bouwput en de straat Achter Clarenburg. Verder moeten de nieuwe gegevens in verband worden gebracht met de reeds bekende feiten. Intussen zijn de vondsten belangrijk genoeg om dankbaar te zijn voor de speurzijn en de vindingrijkheid van de gelukkige vindsters uit de werkgroep Herstel leefbaarheid oude stadswijken.

dr. J. E. A. L. Struick

Kluis voor kostbare boeken wenselijk

In zijn voordracht over het Utrechts Psalterium heeft dr. J. H. A. Engelbregt 23 maart jl. de suggestie gedaan in de Universiteitsbibliotheek een kluis in te richten, waar dit kostbare psalmboek en andere waardevolle geschriften blijvend kunnen worden tentoongesteld.

Utrecht bezit voldoende belangrijke handschriften om deze bouw te verantwoorden. Ze zijn te kost-

baar om door iedereen te laten beduimelen en te interessant om ze in een donkere kast te laten liggen.

De verlangens van dr. Engelbregt zijn overigens bescheiden: het hoeft niet zo mooi als voor de rollen van de Dode Zee in het museum te Jeruzalem.

Boekbespreking

J. A. Dortmund. *De wereld schreef*. A'dam 1969. 80 blz., m. afb. (f 9,75).

Met genoegen kondig ik dit boekje aan, dat in 1969 verschenen is onder auspiciën van de Stichting ter Verbetering van het Handschrift, te meer daar de voorzitter van deze stichting, die dit boekje heeft samengesteld, lid is van onze vereniging. Het biedt een beknopt overzicht van de soorten schrift waarvan de mensheid zich sinds haar holbewoning bediend heeft. Ook wordt aangeduid hoe sommige schriften zich uit elkaar ontwikkeld hebben. Wie er meer van wil weten, moet zich maar in de literatuurlijst verdiepen. Het is alleen wat onhandig dat die uitvoerige lijst zo onsystematisch is. De enige orde is een nummering van 750 tot 899. Correspondeert die met de bibliotheek van de schrijver? Daarom enkele tips voor het gebruik van die lijst: wie een wat uitvoeriger

overzicht wenst, bestudere nummer 801, 862, of 892; wie oud schrift wil leren lezen, kan het beste beginnen met 766, 782 en 856, en dan ook nog de niet genoemde J. L. van der Gouw, *Oud schrift* (Zwolle 1963) en E. Strubbe, *Grondbegrippen van de paleografie der Middeleeuwen* (2 dln., Gent 1961).

Maar het waardevolle deel van dit boekje zit in de afbeeldingen, gemaakt van voorbeelden uit de lange geschiedenis van het schrift, die zich in hoofdzaak bevinden in de collectie Dortmund-Smit c.s. Als ik had mogen kiezen, had ik ook nog voorbeelden van schrijfgereedschap opgenomen, die vast wel in deze collectie te vinden zijn. Zou onze excursiecommissie een bezichtiging van deze grote verzameling niet op haar program kunnen zetten?

L. v. T.